

บทที่ 2

ปริทัศน์วรรณกรรม

ในการศึกษาวิจัยเรื่อง "การวิเคราะห์หนังสือท่องเที่ยวประเทศไทย ซึ่งตีพิมพ์ระหว่าง พ.ศ. 2531-2542" ในบทนี้ได้กล่าวถึงเรื่อง ความหมาย ประวัติพัฒนาการ ประเภทและโยชน์ของหนังสือท่องเที่ยว โดยการศึกษาจากวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง และได้จัดแบ่งประเด็น ดังนี้

1. ความหมายของการท่องเที่ยวและหนังสือท่องเที่ยว
2. ประวัติพัฒนาการของหนังสือท่องเที่ยวในต่างประเทศ
 - 2.1 ประวัติพัฒนาการของหนังสือท่องเที่ยวในต่างประเทศ
 - 2.2 ประวัติพัฒนาการของหนังสือท่องเที่ยวในประเทศไทย
3. ประเภทของหนังสือท่องเที่ยว
4. ประโยชน์ที่ได้รับจากหนังสือท่องเที่ยว
5. การประเมินหนังสือท่องเที่ยว
6. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1. ความหมายการท่องเที่ยวและหนังสือท่องเที่ยว

Webster's Encyclopedia Unabridged Dictionary : of English language, 1994 : 1508. ให้ความหมายของการท่องเที่ยวว่า "การเดินทางจากที่หนึ่งไปยังอีกที่หนึ่ง โดยรถยนต์ รถไฟ เครื่องบิน หรือเรือ ด้วยความพึงพอใจ และโดยไม่เกี่ยวข้องกับธุรกิจ

ม.ล. ต้อย ชุมสาย (2529 : 27) ให้คำจำกัดความของการท่องเที่ยวว่า "การท่องเที่ยว" คือ การเปลี่ยนที่อยู่อาศัยจากที่อยู่เดิมไปอยู่ที่อื่นชั่วคราว โดยมีเงื่อนไขว่าต้องไปตามความต้องการของผู้เดินทาง และต้องไม่ใช่เพื่อรับสินจ้าง โดยช่วงเวลาสั้นที่สุดของการท่องเที่ยว คือ 24 ชั่วโมง ส่วนช่วงเวลานั้นต้องไม่นานพอที่ผู้ท่องเที่ยวใช้เป็นแหล่งพักอาศัยถาวร

"การท่องเที่ยว" (Tourism) เป็นคำที่มีความหมายกว้างขวาง มิได้หมายถึงเฉพาะการเดินทางเพื่อพักผ่อนหย่อนใจ หรือเพื่อความสนุกสนานบันเทิงเริงรมย์เท่านั้น แต่ยังหมายรวมถึง การเดินทางเพื่อการประชุมสัมมนา เพื่อศึกษาหาความรู้ เพื่อการกีฬา เพื่อการติดต่อธุรกิจ ตลอดจนการเยี่ยมเยียนญาติพี่น้องก็นับเป็นการท่องเที่ยวทั้งสิ้น (การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 2533 :19)

การท่องเที่ยวเป็นความต้องการอย่างหนึ่งของคนที่เกิดขึ้นเมื่อมีความพร้อมทั้งทางร่างกายและจิตใจ ซึ่งมีวัตถุประสงค์ต่าง ๆ กันดังนี้ (กองวางแผนโครงการ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 2540)

1. สนองความอยากรู้อยากเห็นในด้านต่าง ๆ ได้พบสิ่งแปลกใหม่ ได้เห็นวัฒนธรรมและประเพณีที่ต่างกันไป รวมทั้งการเมือง ด้านบุคคล ด้านธรรมชาติ และปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ
2. เพื่อพักผ่อนหย่อนใจ เป็นการผ่อนคลายความเครียดจากภาระกิจประจำวัน
3. สนองความสนใจทางด้านศาสนา ไสยศาสตร์ เช่น จาริกแสวงบุญ
4. เพื่ออาชีพและธุรกิจ เช่น การเดินทางเพื่อสำรวจ ประชุม สัมมนา ดูงาน
5. อื่น ๆ เช่น การเยี่ยมญาติพี่น้อง เพื่อนฝูง

จากคำจำกัดความของคำว่า "การท่องเที่ยว" ดังที่กล่าวมาแล้ว สรุปได้ว่าการท่องเที่ยวหมายถึง การเดินทางของมนุษย์ไปยังที่ต่าง ๆ หรือการเปลี่ยนที่อยู่อาศัยจากที่อยู่เดิมไปอยู่ที่อื่นชั่วคราวด้วยความสมัครใจ และเป็นการเดินทางในช่วงระยะเวลาสั้น ๆ โดยมีวัตถุประสงค์ในการเดินทางเพื่อพักผ่อนหย่อนใจ เพื่อความสนุกเพลิดเพลิน เพื่อการประชุมสัมมนา เพื่อหาศึกษาความรู้ เพื่อการกีฬา เพื่อการติดต่อธุรกิจ ตลอดจนเยี่ยมเยียนญาติพี่น้อง นับว่าเป็นการท่องเที่ยวทั้งสิ้น

หนังสือท่องเที่ยว

Robert W. McIntosh (1972: 151) นักเขียนชาวอเมริกัน เขียนหนังสือชื่อ *Tourism Practices and Philosophy* ได้ให้คำจำกัดความหนังสือท่องเที่ยวว่า หมายถึงสิ่งพิมพ์ที่ให้ข้อเท็จจริงเกี่ยวกับสถานที่ต่าง ๆ ในด้านทำเลที่ตั้ง ลักษณะภูมิประเทศ ภูมิอากาศ คมนาคม ทรัพยากรธรรมชาติ ประชากร การประกอบอาชีพ สภาพการปกครอง การเมือง เศรษฐกิจ สังคม และขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรมและสถานที่ท่องเที่ยว ได้แก่ โบราณวัตถุสถาน สถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ สถานที่สวยงามทางธรรมชาติ สถานเริงรมย์ สิ่งอำนวยความสะดวกแก่นักท่องเที่ยว เช่นที่พักแรม ร้านอาหาร และบริการต่าง ๆ บางครั้งอาจมีหมายกำหนดการท่องเที่ยวด้วย

สด กุระมะโรหิต นักประพันธ์ไทยผู้มีชื่อเสียงในอดีต ก็มีทัศนะเช่นเดียวกันว่าการที่มีหนังสือช่วยแนะนำให้เราได้รู้จักบ้านเมืองของตัวเอง เป็นเรื่องสำคัญที่สุดของการสร้างรากฐานแห่งความรู้ลึกในเรื่องราวชาติ ปลูกฝังความรักชาติ เป็นการได้สำนึกว่าแผ่นดินไทยเป็นแผ่นดินแห่งความมหัศจรรย์ เต็มไปด้วยความอุดมสมบูรณ์และความสงบ (ละออง ศรีสุคนธ์, 2508: 29-35)

สังข์ พิธินทัย บรรณาธิการและนักหนังสือพิมพ์ในอดีต แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับหนังสือท่องเที่ยวประเทศไทยไว้ว่า "ข้าพเจ้าเห็นว่าหนังสือประเภทนี้ นับวันจะมีความสำคัญขึ้นเป็นลำดับ เพราะเมื่อการคมนาคมสะดวก และการท่องเที่ยวกลายเป็นวัฒนธรรมอย่างหนึ่งของชาติเรา หนังสือประเภทนี้ย่อมเป็นเพื่อนเดินทางที่ดี และทำให้การท่องเที่ยวมีรสอันอุดมทุกประการ" (ละออง ศรีสุคนธ์, 2508: 27-28)

จากคำอธิบายเกี่ยวกับหนังสือท่องเที่ยวที่กล่าวมาแล้วนี้ จึงได้สรุปลักษณะและความหมายได้ว่า หมายถึงหนังสือที่ให้ข้อเท็จจริงเกี่ยวกับภูมิศาสตร์และสภาพทั่วไปของ ภูมิภาค ประเทศ เมือง จังหวัด หรือสถานที่ใดสถานที่หนึ่ง โดยอธิบายข้อมูลทั่วไป เช่น ที่ตั้ง ลักษณะภูมิประเทศ ภูมิอากาศ ทรัพยากรธรรมชาติ ประชากร การคมนาคม การประกอบอาชีพ การเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ วัฒนธรรมและประเพณีต่าง ๆ สถานที่ท่องเที่ยวทางธรรมชาติ สถานเริงรมย์ที่พัก ร้านอาหาร ร้านขายของที่ระลึก คำแนะนำในการท่องเที่ยว การบริการต่าง ๆ ตลอดจนบอกระยะเวลา พร้อมภาพประกอบ เช่น แผนที่ ภาพถ่ายสถานที่จริง เป็นต้น

เนื้อหาของหนังสือท่องเที่ยวส่วนมากเป็นเรื่องราวของการผจญภัย การเดินทางท่องเที่ยว การสำรวจและการค้นพบต่าง ๆ โดยแทรกเรื่องราวเกี่ยวกับชีวประวัติบุคคล ประวัติสถานที่ตำนานหรือนิทานพื้นเมือง หนังสือท่องเที่ยวประเทศไทยใดประเทศหนึ่งอาจให้คามรู้กว้าง ๆ กล่าวถึงสถานที่น่าเที่ยวทั่วทุกจังหวัดไว้ในเล่มเดียวกัน อาจให้รายละเอียดเฉพาะภาพ เฉพาะจังหวัด หรือเฉพาะสถานที่ก็ได้ ซึ่งเป็นประโยชน์กับนักท่องเที่ยว คือสามารถศึกษาหนังสือท่องเที่ยวก่อนการเดินทางและใช้ในการเดินทางท่องเที่ยว นอกจากนี้หนังสือท่องเที่ยวยังเป็นหนังสือที่มีแนวการเขียนที่น่าสนใจ ชวนติดตาม ผู้อ่านยังได้รับความรู้และความเพลิดเพลินจากการอ่านอีกด้วย (กาญจนา อาจองค์, 2521 : 22)

ในประเทศไทยหน่วยงานหลักที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวโดยตรงคือ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ซึ่งนอกจากจะมีหน้าที่ส่งเสริมการท่องเที่ยวในด้านต่าง ๆ แล้ว ยังมีหน้าที่ในการจัดทำและเผยแพร่เอกสารสิ่งพิมพ์เกี่ยวกับการท่องเที่ยว ในรูปแบบต่าง ๆ ได้แก่ จัดทำสิ่งพิมพ์เป็นรูปเล่ม แผ่นพับ และแผ่นโฆษณา จัดพิมพ์วารสารการท่องเที่ยว เพื่อให้เป็นสื่อในการให้รายละเอียด แนะนำสถานที่ท่องเที่ยวใหม่ ๆ และเหตุการณ์สำคัญ ๆ ของประเทศให้แก่นักท่องเที่ยว และเพื่อเผยแพร่ไปยังต่างประเทศ นอกจากนี้ยังมีสิ่งพิมพ์ในรูปแบบพ็อคเก็ตบุ๊ก ซึ่งได้มีการจัดพิมพ์ในโอกาสต่าง ๆ เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวให้กว้างขวางยิ่งขึ้น และจัดจำหน่ายในราคาประหยัด (ละเอียด ศิลาน้อย, 2523) สิ่งพิมพ์ในรูปแบบต่าง ๆ เช่น หนังสือ วารสาร แผ่นพับ เป็นสื่อสำคัญ

ในการแนะนำและส่งเสริมการท่องเที่ยว และหนังสือท่องเที่ยวก็เป็นอีกทางเลือกหนึ่งที่น่าสนใจของนักท่องเที่ยวหรือผู้ที่สนใจการท่องเที่ยวในการศึกษาสถานที่ท่องเที่ยวก่อนการเดินทาง

2. ประวัติพัฒนาการของหนังสือท่องเที่ยว

2.1 ประวัติพัฒนาการของหนังสือท่องเที่ยวในต่างประเทศ

ตั้งแต่สมัยโบราณมนุษย์เดินทางท่องเที่ยวอยู่เสมอ เนื่องจากดำเนินชีวิตโดยการร่อนเร่เพื่อแสวงหาอาหาร เสาะหาหนังสือเพื่อเป็นเครื่องนุ่งห่ม หรือเพื่อแสวงหาดินแดนใหม่ ๆ มาเป็นอาณานิคม การสำรวจการเดินทางในอดีตต้องใช้เวลาและเผชิญกับอันตรายมากมาย จนเมื่อได้พบสถานที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์เพียงพอสำหรับการตั้งหลักแหล่งที่พำนักอาศัยอยู่ได้นาน ๆ และปลอดภัยจากศัตรูต่าง ๆ มนุษย์จึงได้สร้างหลักปักฐาน มีแหล่งที่พักอาศัยอย่างถาวร การดำรงชีวิตอย่างมีสังคมจึงเกิดขึ้น เมื่อไม่ต้องเดินทางร่อนเร่จึงมีเวลาว่าง ทำให้คนคิด สังเกต พิจารณาสืบเสาะลึ้ม มีเวลาที่จะพัฒนาและทูลำรุงสิ่งต่าง ๆ มากขึ้น และยังมีความต้องการแสวงหาสิ่งแปลกใหม่ ซึ่งการเดินทางท่องเที่ยวก็เป็นวิธีหนึ่งที่จะได้พบสิ่งแปลก ๆ เหล่านั้น นอกจากนี้ยังมีเหตุผลอื่น ๆ ที่ทำให้ต้องมีการเดินทาง เช่น การเดินทางไปทำสงครามแย่งชิงอาณาเขตซึ่งในปัจจุบันไม่ถือว่าเป็นการท่องเที่ยว นอกจากนี้มนุษย์ยังชอบการสำรวจและการค้นพบ ซึ่งทำให้เกิดการเดินทางไกล ๆ อีกด้วย

การเดินทางท่องเที่ยวในประวัติศาสตร์ของชาวตะวันตกนั้นเกิดขึ้นตั้งแต่สมัยอาณาจักรที่ยิ่งใหญ่ ได้แก่ อาณาจักรเปอร์เซีย อาณาจักรอัสซีเรีย กรีก อียิปต์ และโรมัน ซึ่งในยุคนี้ผู้ที่เดินทางส่วนใหญ่จะเป็นกองทหาร พ่อค้าและผู้แทนรัฐบาลที่อยู่ห่างไกลออกไป นอกจากนี้ยังมีพวกช่างศิลป์และสถาปนิกที่มีความจำเป็นในการเดินทางเพื่อการออกแบบและการก่อสร้าง ในยุคของอาณาจักรกรีกโบราณ มนุษย์เดินทางเพื่อไปชมการแข่งขันโอลิมปิก ซึ่งเป็นการแข่งขันกีฬาที่ใหญ่ที่สุด ซึ่งความต้องการหลังนี้ยังเกิดขึ้นกับมนุษย์ในยุคปัจจุบัน

สมัยศตวรรษที่ 2 แห่งคริสต์กาล อาณาจักรโรมันเรืองอำนาจ คนส่วนใหญ่ต้องการเดินทางเพื่อพักผ่อน และเดินทางไปยังสถานที่ไกล ๆ บ้านที่อยู่อาศัย เช่น อ่าวเนเป็ล ชาวโรมันไม่ใช่ชาติแรกที่เดินทางท่องเที่ยวชมสถานที่ต่าง ๆ เพื่อความเพลิดเพลิน แต่ก็นับได้ว่าชาวโรมันเป็นชาติแรกที่สร้างวัฒนธรรมการท่องเที่ยวระบบมวลชนขึ้นครั้งแรก (Coltman, 1989: 1)

ผู้เขียนเรื่องราวเกี่ยวกับการเดินทางในลักษณะของการท่องเที่ยวคนแรกเป็นนักปราชญ์กรีกชื่อ Homer ซึ่งมีชีวิตอยู่เมื่อประมาณ 850 ปี ก่อนคริสต์ศักราช โดยเขียนบทกวีเป็นมหากาพย์

(epic) มีชื่อว่า Odyssey ซึ่งในภาษาอังกฤษใช้คำว่า Ulysses (อุทัย ลินธุสาร, ม.ป.ป.: 44) เล่าถึงการเดินทางท่องเที่ยวไปในทะเลของโอดิสซีย์เดินทางระหว่างเมือง Troy และเมือง Ithaca หลังจากทำสงครามชนะที่เมือง Troy แล้ว การเดินทางนั้นได้พบเห็นสิ่งประหลาดต่าง ๆ มากมาย महाकाव्य ของ Homer เรื่องนี้เป็นหนังสือเล่มแรกที่เป็นบทประพันธ์บันทึกการท่องเที่ยว ปัจจุบันเรียกว่า Travelogue (ม.ล. ตู๋ย ชุมสาย และญิบพัน พรหมโยธี, 2527 : 11-12) และอีก 800 ปี ต่อมานักปราชญ์โรมันชื่อ Virgil ได้ประพันธ์มหากาพย์เลียนแบบเรื่อง Odyssey โดยให้ชื่อว่า Aeneid ซึ่งมีเนื้อหาเกี่ยวกับการผจญภัยในระหว่างการเดินทาง

ส่วนทางโลกตะวันออก ช่วงสมัยโบราณต่อกับยุคกลาง เป็นยุคที่พระภิกษุชาวจีนนิยมเดินทางไปอินเดีย เพื่ออัญเชิญพระคัมภีร์ทางพุทธศาสนา พระภิกษุเหล่านี้ได้เขียนบันทึกการเดินทางขึ้น และสมัยต่อมาได้รับการแปลเป็นภาษาอังกฤษ เช่น หลวงจีน Fa-hsien ภิกษุในพุทธศาสนาซึ่งจาริกไปอินเดียในช่วง ค.ศ. 399-414 เขียนบันทึกชื่อเรื่อง Fo Kuo Chi (Record of Buddhist Kingdom) ซึ่งเป็นบันทึกการเดินทางที่มีความสำคัญในแง่ประวัติศาสตร์ด้วย เพราะให้ความรู้เกี่ยวกับประวัติพระพุทธศาสนาของอินเดียในช่วงแรกๆ ซึ่งเป็นหลักฐานที่สำคัญที่ไม่สามารถพบได้จากที่อื่น (Fa-hsien, 1974: 143) และหลังจากนั้นยังมีพระภิกษุชาวจีนเดินทางไปอินเดียและเขียนบันทึกการเดินทางขึ้นอีก เช่น Yi-Jing และ Xuan-Zang ในศตวรรษที่ 7 บันทึกการเดินทางเหล่านี้นับเป็นเอกสารสำคัญทางภูมิศาสตร์และประวัติศาสตร์ทั้งสิ้น (Brosse, 1987: 6)

ในสมัยกลาง(The Middle Ages) ซึ่งอยู่ในระหว่าง ค.ศ. 500-1500 ยุโรปเข้าสู่ยุคมืด (The Dark Ages) แทบทุกประเทศมีการทำสงครามและประชาชนมีความศรัทธาในคริสต์ศาสนาอย่างแรงกล้า วัดและพระในคริสต์ศาสนาได้สะสมความมั่งคั่งมาตลอดระยะเวลาในยุคกลาง และได้เผยแพร่ความรู้โดยการสั่งสอนประชาชนเกี่ยวกับบอภินิหารและความศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อกระตุ้นให้ศาสนิกชนเดินทางเพื่อการจาริกแสวงบุญ(Coltman,1989: 6) วรรณกรรมการท่องเที่ยวในวรรณคดีอังกฤษปรากฏขึ้นเป็นครั้งแรก โดย Giraldus Cambrensis หรือ Gerald of Wales ในช่วงปี ค.ศ.1146-1220 เป็นนักปราชญ์ นักภูมิศาสตร์และนักประวัติศาสตร์ชาวเวลส์ เขียนเรื่อง "Itinerary Through Wales" เป็นบันทึกการเดินทางของเขา ที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับการเผยแพร่ศาสนาและพรรณนาลักษณะของแคว้นเวลส์ด้วย (Courtney, ed. 1969 : 782)

หนังสือท่องเที่ยวเป็นรุ่นแรก (ค.ศ. 500-1400) ของอังกฤษ ได้แก่ บทกวีเรื่อง The Canterbury's Tales โดย Geoffrey Chaucer นักประพันธ์ชาวอังกฤษ Canterbury's Tales เป็นเรื่องราวการเดินทางไปยังเมือง Canterbury ซึ่งเป็นการเดินทางเพื่อการจาริกแสวงบุญ ซึ่งผู้เดินทางเกิดความรู้สึกทางสังคม คือ การท่องเที่ยวเพื่อพักผ่อนและเพลิดเพลินด้วย (Coltman, 1989:

17) ผู้เขียนบันทึกการเดินทางที่สำคัญอีกคนหนึ่งในสมัยนี้ ได้แก่ Marco Polo พ่อค้าและนักผจญภัยชาวเวนิส ในปี ค.ศ. 1271 Marco Polo ได้เดินทางพร้อมบิดาและลูกจากเวนิสผ่านเปอร์เซียและอัฟกานิสถานไปยังทิเบตและที่ราบสูงปาร์มี หลังจากข้ามทะเลทรายโกบี ได้พำนักอยู่ในประเทศจีนถึง 20 ปี และเมื่อเดินทางกลับสู่เวนิส ได้แวะ สุมาตรา ชวา อินเดี๋ย และศรีลังกา (McIntosh 1972: 15) อย่างไรก็ตามประสบการณ์ทั้งหมดในการเดินทางของ Marco Polo นั้น เขาไม่ได้เขียนบันทึกในระหว่างการเดินทาง แต่เขียนขึ้นในขณะที่ถูกคุมขังอยู่ที่เมืองเจนัว โดยมีนักโทษชื่อ Rustichello หรือ Rusticiano เป็นผู้จดบันทึก ชื่อหนังสือ คือ "The Travels of Marco Polo" เนื้อหาพรรณนาถึงแผ่นดินที่น่าอัศจรรย์ของโลกส่วนใหญ่ ตั้งแต่ทะเลโพลาร์ไปจนจรดชวาและจากเกาะชวาไปจนถึงญี่ปุ่น (ปรีชา ช่อประทุมมา, 2520 : 156) หนังสือการเดินทางของ Marco Polo ได้กลายเป็นข้อมูลสำคัญที่คนตะวันตกได้รู้เรื่องราวเกี่ยวกับชีวิตของคนตะวันออก และได้รู้จักการใช้ธนบัตร ซึ่งตอนนั้นคนตะวันตกไม่เคยมีมาก่อน ในบรรดาหนังสือเดินทางท่องเที่ยวที่มีชื่อเสียงและได้รับการแปลออกพิมพ์เผยแพร่หลายภาษา ได้แก่ หนังสือชื่อ Sir John Mandville 's Travel" ซึ่งพิมพ์เผยแพร่ในปี ค.ศ. 1357 เป็นหนังสือที่บรรยายถึงการเดินทางท่องเที่ยวไปยังดินแดนอันแสนไกลถึงเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (Coltman, 1989 : 6-7) และยังเป็นแรงบันดาลใจให้แก่นักสำรวจในเวลาต่อมา

เมื่อมีการประดิษฐ์แท่นพิมพ์ในศตวรรษที่ 15 ทำให้มีการตีพิมพ์สิ่งพิมพ์และหนังสือขึ้นและขยายตัวอย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะอย่างยิ่งหนังสือที่เกี่ยวกับการเดินทางท่องเที่ยว ซึ่งมีส่วนช่วยกระตุ้นให้ผู้อ่านมีความรู้สึกรอยอยากที่จะเดินทางท่องเที่ยวไปในดินแดนซึ่งผู้เขียนได้พรรณนาไว้ในหนังสือ เช่น Christopher Columbus ผู้ค้นพบทวีปอเมริกา (Ford, 1971 : 573) จากการอ่านหนังสือท่องเที่ยวของมาร์โคโปโล เรื่อง The Travels of Marco Polo (Coltman, 1989: 18)

ต่อมาในยุคฟื้นฟูศิลปวิทยาการ (Renaissance) ซึ่งอยู่ระหว่างช่วงปลายศตวรรษที่ 15 ถึงศตวรรษที่ 17 ในยุคนี้ ประเทศต่าง ๆ ในยุโรป ได้แก่ สเปน โปรตุเกส อังกฤษ และฝรั่งเศส ได้สนับสนุนการสำรวจทางทะเล จึงมีนักสำรวจหลายคน เช่น Christopher Columbus ค.ศ. 1451-1506 John Cabot ค.ศ. 1450-1498 Vasco da Gama ค.ศ. 1469-1524 Ferdinand Magellan ค.ศ. 1480-1521 Americo Vespucci ค.ศ. 1451-1512 เรื่องราวการค้นพบดินแดนใหม่ๆของนักสำรวจเหล่านี้มีหนังสือที่พิมพ์เผยแพร่หลาย เช่น Cosmographiae Introduction จัดพิมพ์ในปี ค.ศ. 1507 โดย Martin Waldseemuller เนื้อหาเป็นจดหมายเล่าถึงการเดินทางไปทวีปอเมริกาและเรื่องราวการค้นพบดินแดนใหม่ ๆ (Parry, 1969 : 47)

ราวกลางศตวรรษที่ 18 การเดินทางท่องเที่ยว เริ่มมีเป้าหมายที่ชัดเจน จุดประสงค์ของการท่องเที่ยว มุ่งไปที่การเดินทางไปชมเฉพาะสถานที่ท่องเที่ยวที่ดีที่สุดเท่านั้น โดยมีอิตาลีเป็นเป้าหมายหลักในการเดินทางท่องเที่ยว ทั้งนี้เพราะนักท่องเที่ยวสนใจสำรวจและศึกษาซากปรักหักพังและความรุ่งเรืองของอารยธรรมโรมันในอดีตได้อย่างเต็มที่ และมีการเดินทางไปยังประเทศอื่นๆอีก ได้แก่ เยอรมัน ฝรั่งเศสและออสเตรเลีย (Coltman, 1989: 10-11) ในสมัยนี้มีการบันทึกการเดินทางของนักสำรวจที่สำคัญ ๆ อีกหลายคน เช่น James Cook ค.ศ. 1728-1779 นักเดินเรือชาวอังกฤษ ผู้เป็นหนึ่งในนักสำรวจที่ยิ่งใหญ่ของโลก คุณได้เดินเรือในมหาสมุทรแปซิฟิก 3 ครั้งและรอบโลกอีก 2 ครั้ง (Snow 1980: 807) และได้ค้นพบหมู่เกาะฮาวาย (เดิมชื่อหมู่เกาะแซนด์วิช) และชายฝั่งตะวันออกของออสเตรเลีย (นิวเซาท์เวลส์) บันทึกการเดินทางของคุณนั้นส่วนหนึ่งเขียนด้วยตนเอง และอีกส่วนหนึ่งเขียนโดยกัปตัน Jame King หลังจากคุณถึงแก่กรรม นอกจากนั้นยังมี Louis-Antoine de Bougainville ค.ศ. 1729-1781 ชาวฝรั่งเศสผู้ซึ่งสำรวจบริเวณแปซิฟิกใต้ในฐานะผู้นำของกองทัพเรือฝรั่งเศสกองทัพแรกที่เดินทางรอบโลก บันทึกการเดินทางของเขามีชื่อว่า Voyage Autour du Monde ซึ่งเมื่อแปลเป็นภาษาอังกฤษในชื่อ A Voyage round the World (Courtney, ed. 1969: 799)

ต้นศตวรรษที่ 19 หนังสือท่องเที่ยวได้พัฒนาและเปลี่ยนแปลงเพื่อตอบสนองความต้องการของนักท่องเที่ยวที่เพิ่มจำนวนมากขึ้น หนังสือท่องเที่ยวในช่วงนี้มีลักษณะเป็นการรวบรวมข้อเสนอแนะในการท่องเที่ยวเบื้องต้น รวมทั้งให้ข้อมูลทางประวัติศาสตร์ที่เป็นภูมิหลัง และแนะนำสถานที่น่าเที่ยวต่าง ๆ โดยจัดเรียงลำดับตามเส้นทางรถไฟ ซึ่งเป็นพาหนะในการท่องเที่ยวในสมัยนั้น โดยมีนักเขียนหนังสือท่องเที่ยวและกวีเป็นชาวอังกฤษ ได้แก่ Byron และ Shelley เขียนบทกวีขึ้นราว ๆ ปี ค.ศ. 1814 ทั้งสองเป็นผู้มีความชื่นชมกับความสวยงามของธรรมชาติ ได้กระตุ้น ผู้คนให้เริ่มหันกลับมาสนใจการเดินทางท่องเที่ยวเพื่อชมความสวยงามของธรรมชาติในประเทศ สวิสเซอร์แลนด์ บทกวีอันไพเราะและอ่อนหวานของบุคคลทั้งสองช่วยเปลี่ยนภาพลักษณ์ของภูเขาแอลป์ให้เป็นสิ่งน่าชื่นชมมากกว่าความหวาดกลัว (Coltman, 1989: 11) นอกจากนี้ John Murrey ได้เขียนหนังสือชื่อ Hand-book for travellers in Holland, Belgium and Northern Germany, and on the Rhine from Holland to Switzerland เมื่อปี ค.ศ. 1836 (Otness 1980 : 13-14) นักเขียนหนังสือท่องเที่ยวที่มีชื่อเสียงอีกหลายคน เช่น Alexander William Kinglake นักประวัติศาสตร์ชาวอังกฤษผู้เดินทางไปยังตะวันออกไกล ได้เขียนเรื่อง Eothen เป็นจดหมายที่เขาเขียนถึงบ้านในขณะที่ท่องเที่ยว มีจุดเด่นในด้านการบรรยายธรรมชาติได้ถูกต้อง คำประพันธ์ไพเราะ สอดแทรกอารมณ์ขันและจินตนาการ (Tuckwell, 1964: 226)

ต้นศตวรรษที่ 20 ผู้ที่มีชื่อเสียงในการจัดทำหนังสือท่องเที่ยวมากที่สุด คือ Karl Baedeker ชาวเยอรมัน หนังสือที่เขาจัดพิมพ์มีทั้งภาษา อังกฤษ ฝรั่งเศสและเยอรมัน มีเนื้อหาครอบคลุมทวีปยุโรป อาฟริกาเหนือ ตะวันออกกลาง บางประเทศในเอเชีย และอเมริกาเหนือ หนังสือที่มีชื่อเสียงมากเล่มหนึ่ง ชื่อ Rhinereisebuch ซึ่งในการเขียนหนังสือเล่มนี้ เบเด็ก-เกอร์ ได้ล่องเรือไปตามแม่น้ำไรน์หลายเที่ยว รวมทั้งได้ปรึกษาผู้เชี่ยวชาญในสาขาประวัติศาสตร์โบราณคดี ภูมิศาสตร์ และธรรมชาติวิทยาหลายคน หนังสือเล่มนี้จึงนับได้ว่าเป็นหนังสือนิเทศแม่น้ำไรน์ที่สมบูรณ์ และเป็นหนังสือท่องเที่ยวที่สมบูรณ์แบบเล่มแรกในโลก รวมทั้งยังเป็นแบบฉบับของหนังสือท่องเที่ยวในปัจจุบัน (ม.ล. ต้อย ชุมสาย 2529 : 21)

สงครามโลกครั้งที่ 2 ช่วยทำให้เกิดการเรียนรู้ทางวัฒนธรรม สิ่งแวดล้อมและประชาชนในดินแดนต่าง ๆ ทั้งในทวีปอเมริกาเหนือ ทวีปยุโรป ทวีปอาฟริกา และทวีปเอเชีย (Coltman, 1989: 18) หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 นักเขียนอเมริกันได้นำการเขียนเชิงจิตวิทยามาใช้ในการเขียนหนังสือท่องเที่ยว เช่น Geoffrey Gorer เขียนหนังสือชื่อเรื่อง The American People, a Study in National Character แสดงให้เห็นลักษณะนิสัยของคนอเมริกัน ปัจจัยทางมานุษยวิทยาและจิตวิทยาที่เป็นองค์ประกอบ การใช้ความรู้เชิงมานุษยวิทยาและจิตวิทยาใช้ในการเขียนหนังสือท่องเที่ยว ทำให้นักท่องเที่ยวมีคุณค่าเพิ่มขึ้น และให้ประโยชน์กับผู้อ่านมากขึ้น โดยทำให้ชนชาติต่าง ๆ ได้รู้จักและเข้าใจสภาพชีวิต ภาษา วัฒนธรรมและความต้องการของแต่ละชนชาติ จึงถือได้ว่าวรรณกรรมท่องเที่ยวในสมัยปัจจุบันเป็นสื่อกลางความเข้าใจกันของชนชาติต่าง ๆ

2.2 ประวัติพัฒนาการของหนังสือท่องเที่ยวประเทศไทย

หนังสือท่องเที่ยวในประเทศไทยเกิดขึ้นครั้งแรกในสมัยกรุงศรีอยุธยาและมีลักษณะเป็นนิราศซึ่งเขียนเล่าถึงการเดินทางไปในที่ต่าง ๆ

หนังสือไทยที่กล่าวถึงการเดินทางท่องเที่ยวเริ่มมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ในรูปของนิราศ ดังที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพกล่าวไว้ว่า (เอมอร ชิตะโสภณ, 2531. อ้างถึงใน เสาวรส เปล่งแสงศรี, ม.ป.ป. : 4)

"หนังสือจำพวกที่เรียกว่านิราศ เป็นบทกลอนแต่งเวลาไปทางไกล เหตุที่จะเกิดหนังสือชนิดนี้ขึ้น สันนิษฐานว่าคงจะเป็นเพราะเวลาเดินทางที่มักต้องไปกับเรือหลาย ๆ วัน มีเวลาว่างมาก ได้แต่นั่ง ๆ นอน ๆ จนเกิดเบื่อ ก็ต้องคิดหาอะไรทำแก้รำคาญ ผู้สันทัดในทางวรรณคดีจึงแก้รำคาญโดยทางกระบวนการคิดการแต่ง บทกลอนที่

แต่ในเวลาเดินทางเช่นนั้น ก็เป็นธรรมดาที่จะพรรณนาด้วยสิ่งที่พบเห็นในระยะทาง แต่มักแต่งประกอบกับการครวญคิดถึงคู่รัก ซึ่งต้องพรากทิ้งไว้ที่บ้านเรือน เพราะกระบวนการสังวาสแต่งบทกลอนเพราะในหนังสือนิราศจึงเป็นทำนองอย่างนี้ทั้งสิ้น ชอบแต่งกันมาตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี"

ลักษณะที่สำคัญประการหนึ่งของนิราศในสมัยอยุธยาที่พอจะสังเกตได้คือ มักเน้นที่การแสดงความรัก ความอาลัยหรือความในใจของผู้แต่งที่มีต่อนางอันเป็นที่รักที่ถูกทอดทิ้งไว้ข้างหลังมากกว่าที่จะเน้นที่การบันทึกเส้นทางการเดินทางหรือแสดงทัศนคติของผู้แต่งที่ต่อสิ่งต่างๆ อย่างนิราศในสมัยต่อมา แม้นิราศวรรณคดี เช่นในลิลิตพระลอ สมุทรโฆษคำฉันท์ และนิราศสีดาก็มีลักษณะดังกล่าวนี้เช่นกัน

เมื่อพิจารณาตามประวัติวรรณคดีของไทยปรากฏว่าในสมัยสุโขทัยไม่มีวรรณคดีนิราศแต่อย่างใด และแม้สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นจะเริ่มมีการเขียนวรรณคดีนิราศกันขึ้นแล้ว แต่ก็ยังขาดหลักฐานที่แน่ชัดเกี่ยวกับผู้แต่งและสมัยที่แต่ง นิราศเหล่านี้ได้แก่ กำศรวลโคลงตัน (กำศรวลศรีปราชญ์) ทวาทศมาสโคลงตัน และโคลงหิริภุญชัย นิราศที่ปรากฏหลักฐานแน่ชัดว่าแต่งสมัยอยุธยาตอนกลาง คือ โคลงนิราศนครสวรรค์ของพระศรีมโหสถ แต่งในคราวตามเสด็จสมเด็จพระนารายณ์มหาราชไปรับช้างเผือกจากเมืองนครสวรรค์ในปี พ.ศ. 2201 ส่วนราชาพิลาปคำฉันท์ (นิราศสีดา) ไม่ปรากฏทั้งชื่อผู้แต่งและปีที่แต่ง (สายทิพย์ นุกุลกิจ, 2523 : 6-8) นิราศในระยะแรกเป็นผลงานของเจ้านายหรือนักปราชญ์ราชกวี เนื้อหาจึงเกี่ยวกับสังคมชั้นสูง มักแต่งด้วยโคลงนิราศโคลงที่เล่าถึงการเดินทางที่ปรากฏ คือ นิราศหิริภุญไชย พรรณนาถึงการเดินทางจากเชียงใหม่ไปนมัสการพระธาตุหิริภุญไชยที่ลำพูน กล่าวถึงสถานที่ต่างๆ เช่น วัดพระสิงห์ วัดทุ่งยู วัดศิริเกิด วัดกู่คำ ฯลฯ

สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย มี นิราศนครสวรรค์ โดยพระศรีมโหสถ เนื้อหาพรรณนาถึงการเสด็จประพาสทางชลมารคไปยังจังหวัดนครสวรรค์ของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช นิราศเจ้าฟ้าอภัย เล่าถึงการเดินทางจากลพบุรี ชมพระนคร แล้วเดินทางไปทุ่งสมอคอนวังรี เพื่อตั้งศาลบูชาเทพารักษ์ ส่วนในสมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ มี นิราศธารทองแดง พระนิพนธ์ของเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร์

นิราศในสมัยกรุงธนบุรีและกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น มีจุดมุ่งหมายแนวการเขียนและเนื้อหา คือ ผู้แต่งต้องเดินทางจากที่อยู่และจากนางอันเป็นที่รัก แล้วเขียนคร่ำครวญแสดงความรัก ความอาลัยของตนต่อนางอันเป็นที่รักที่อยู่ข้างหลังขณะเดินทางผ่านไปในที่ต่าง ๆ พร้อมทั้งแทรก

ทัศนะบางประการ เอาไว้ด้วย เช่น นิราศพระยามหานุภาพไปเมืองจีน หรือนิราศกวางตุ้ง นอกจากนี้ยังมีนิราศเกี่ยวกับการตามเสด็จไปทัพ ได้แก่ นิราศพระยาตรัง นิราศรบพม่าที่ทำดินแดง นิราศนรินทร์ นิราศพระบาท เป็นต้น ในสมัยรัชกาลที่ 3 มีโคลงนิราศที่พรรณนาการเดินทางหลายเรื่อง ได้แก่ นิราศเวียงจันทน์ พระนิพนธ์ของสมเด็จพระยาเดชาดิศร เนื้อหากล่าวถึงสถานที่ที่ผ่านระหว่างการเดินทางไปทำศึกเวียงจันทน์ นิราศฉะเชิงเทรา กล่าวถึงการเดินทางโดยเรือจากกรุงเทพฯไปฉะเชิงเทรา นิราศพระประธม นิพนธ์โดยกรมหลวงวงศาธิราช กล่าวถึงการเดินทางไปนมัสการพระปฐมเจดีย์ที่จังหวัดนครปฐม นิราศตลาดเกียบเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับการเดินทางไปคล้องช้างที่พะเนียดจังหวัดพระนครศรีอยุธยา และนิราศสุพรรณคำโคลง โดย สุนทรภู่ นิราศไปชุมพร ไชยา โดยพระพิพิธสาลี (สายทิพย์ นุกุลกิจ, 2523 : 9-13)

ในรัชสมัยสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว การเขียนนิราศมีลักษณะที่แตกต่างไปจากเดิมทั้งในด้านจุดมุ่งหมาย แนวการเขียน และความยาว กล่าวคือ ผู้แต่งจะมุ่งแสดงเส้นทาง การเดินทางประกอบกับการแทรกทัศนะต่อสิ่งต่าง ๆ อย่างสมจริง ในสมัยนี้การเขียนนิราศจึงเป็นการพรรณนาเส้นทาง การเดินทางของผู้แต่งตามสภาพความเป็นจริง ประกอบกับการให้ความรู้และทัศนะที่แปลกใหม่แก่ผู้อ่านมากกว่าการเขียนแสดงความในใจของผู้แต่ง นิราศแบบบันทึกการท่องเที่ยวจึงมีขนาดความยาวกว่านิราศแบบเก่า ทั้งนี้ผู้อ่านจะได้รับความรู้เกี่ยวกับความแปลกใหม่ของสถานที่ที่ผู้แต่งได้ผ่านพบ เป็นอรรถรสแทนการคร่ำครวญของผู้แต่ง เช่น นิราศลอนดอนของหม่อมราโชทัย นิราศวัดรวก โดยหลวงธรรมาภิมณฑ์(ถึก) กล่าวถึงการเดินทางจากวัดรวกไปนมัสการพระพุทธบาท (รีนฤทัย สัจจพันธ์ , 2516 : 102-104)

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้แต่งนิราศจะไม่มุ่งแต่เพียงการแสดง ความเอาใจใส่ต่อสิ่งต่าง ๆ ที่พบเห็นนอกเหนือไปจากเรื่องของตน หากแต่มุ่งวิพากษ์วิจารณ์สิ่งต่าง ๆ ที่ตนได้ผ่านพบ โดยการใช้สายตาและความรู้สึกของตนเป็นเกณฑ์ด้วย เช่น นิราศหนองคาย ของนายทิม สุขยางค์ (หลวงพัฒน์พงษ์ภักดี) และมีพระราชนิพนธ์ 2 เรื่อง คือ นิราศรัตนะกล่าวถึงการเสด็จพระราชดำเนินทางชลมารคไปประพาสยุโรปในปี พ.ศ. 2450 เป็นต้น แทรกอยู่ในพระราชนิพนธ์เรื่องไกลบ้าน และนิราศทำวสุภักดีการภักดี กล่าวถึงการเดินทางโดยเรือกลไฟมาขึ้นบก เดินป่าและลงเรือต่อไปตามเกาะต่างๆในแควใหญ่จนถึงเมืองกาญจนบุรี

หนังสือท่องเที่ยวที่แต่งเป็นร้อยแก้วเริ่มมีขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 โดยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและเจ้านายบางพระองค์ ทรงเป็นผู้นำในการแต่งนิราศแบบร้อยแก้ว หนังสือท่องเที่ยวที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์แบ่งเป็น 2 ประเภท (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2468: 1-10) ดังนี้

1. พระราชหัตถเลขาถึงผู้รักษาพระนคร ทรงเล่าเรื่องราวและสิ่งต่างที่ได้ทอดพระเนตร เช่น สภาพความเป็นอยู่ของราษฎร และพระราชกรณียกิจส่วนพระองค์โดยละเอียด พร้อมทั้งยังสอดแทรกความรู้ พระราชวิจารณ์ และพระบรมราชวินิจฉัยในสิ่งต่างๆ ตัวอย่างของพระราชนิพนธ์ประเภทนี้ ได้แก่ พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จประพาสแหลมมลายู ร.ศ. 108,109,117 และ 120 และพระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อเสด็จประพาสมณฑลราชบุรีในปีระการ ร.ศ. 128 เป็นต้น

2. จดหมายเหตุระยะทาง เป็นบันทึกความทรงจำในพระราชกรณียกิจต่างๆ ที่ทรงปฏิบัติ และเหตุการณ์ต่างๆ ที่ทรงประสบในแต่ละวัน จดหมายเหตุระยะทางที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ มี 2 เรื่อง ได้แก่ พระราชนิพนธ์เสด็จประพาสไทรโยค และระยะทางเสด็จพระราชดำเนินประพาสทางบกทางเรือรอบแหลมมลายูรัตนโกสินทร์ศก 109

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงพระนิพนธ์หนังสือท่องเที่ยวไว้เป็นจำนวนมาก เมื่อดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ได้เสด็จไปตรวจราชการตามหัวเมืองต่างๆ หลายแห่ง ด้วยพระอุปนิสัยโปรดการศึกษาค้นคว้าและเผยแพร่ความรู้ให้ผู้อื่นทราบ จึงทรงพระนิพนธ์เรื่องท่องเที่ยวต่าง ๆ ขึ้น (หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2512: 47) พระนิพนธ์เกี่ยวกับการท่องเที่ยว 9 เรื่อง ได้แก่

1. เที่ยวที่ต่าง ๆ ทุกภาค
2. เรื่องไทรโยคเป็นอย่างไร (พิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2461,2466)
3. ว่าด้วยแม่น้ำที่มีในประเทศสยาม (พิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2467)
4. พระราชนิพนธ์เรื่องเสด็จประพาสต้น ครั้งที่ 2 (พิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2467)
5. ระยะทางเที่ยวชวากว่า 2 เดือน (พิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2468)
6. อธิบายแผนที่พระนครศรีอยุธยา กับคำวินิจฉัยของพระยาโบราณราชธานินทร์ (พิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2469)
7. จดหมายเหตุระยะทางเสด็จประพาสในรัชกาลที่ 5 เสด็จประพาสหัวเมืองในแหลมมลายู รัตนโกสินทร์ ศก 117-118-119 รวม 3 คราว (พิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2468)
8. เรื่องเที่ยวเมืองพระร่วง (พิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2471)
9. เรื่องเที่ยวไทรโยคคราวสมเด็จพระราชปิตุลาบรมพงศาภิมุข เสด็จประพาสเมื่อ พ.ศ. 2464 (พิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2471)

ในปี พ.ศ. 2437 สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงนิพนธ์เรื่อง อธิบายประโยชน์ของการเที่ยวเตร่ ลงพิมพ์ในหนังสือวชิรญาณ ต่อมาได้ทรงนำมารวมพิมพ์เป็นชุดกับเรื่องท่องเที่ยวอื่น ๆ ซึ่งเคยลงพิมพ์ในหนังสือวชิรญาณ แล้วทรงขนานนามเรื่อง รวมกันว่า “เรื่องเที่ยวที่ต่าง ๆ”

จัดพิมพ์เป็นภาค ๆ สำหรับพระราชนิพนธ์เรื่อง อธิบายประโยชน์ของการเที่ยวเตร่นั้น รวมพิมพ์อยู่ใน "เรื่องเที่ยวที่ต่าง ๆ ภาค๑" พิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2461 แจกจ่ายในงานศพของอำมาตย์โท หลวงวิชิตสุรไกร (สมเด็จพระยามหาราชราชานุภาพ, 2461 : (1)-(3))

ในพ.ศ. 2448 ทรงนิพนธ์เรื่อง จดหมายเหตุเรื่องเสด็จประพาสต้นครั้งแรก เป็นจดหมายเหตุเล่าเรื่องตามเสด็จพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวประพาสหัวเมือง เมื่อรัตนโกสินทร์ศก 123 (พ.ศ. 2447) ทรงเปลี่ยนวิธีการเขียนเรื่องจดหมายเหตุเกี่ยวกับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งในสมัยโบราณใช้วิธีการเขียนแบบบันทึกเหตุการณ์ทางด้านประวัติศาสตร์เป็นการเขียนแบบจดหมาย และทรงแทรกอารมณ์ขันไว้ในเนื้อเรื่องให้อ่านสนุกอีกด้วย ลงพิมพ์ครั้งแรกในหนังสือทวีปัญญา ซึ่งเป็นหนังสือรายเดือนในสมัยรัชกาลที่ 6 (สมเด็จพระยามหาราชราชานุภาพ, 2469: 1)

ในปี พ.ศ. 2463 ทรงนิพนธ์เรื่องเกี่ยวกับการท่องเที่ยว ซึ่งนับเป็นชุด "เรื่องเที่ยวที่ต่าง ๆ" ซึ่งเคยจัดพิมพ์เป็นภาคที่ 1 แล้ว เมื่อ พ.ศ. 2461 ในครั้งนี้ทรงใช้ชื่อเรื่องว่า "เรื่องเที่ยวที่ต่าง ๆ ภาคที่ ๔ ว่าด้วยเที่ยวมณฑลอุดรและมณฑลอิสาน" หนังสือเล่มนี้แต่เดิมพระยาศรีวรวงค์ (ม.ร.ว. จิตรสุทัศน์) แต่งไว้เมื่อครั้งที่สมเด็จพระยามหาราชราชานุภาพยังรับราชการอยู่กระทรวงมหาดไทย และไปตรวจราชการที่มณฑลอุดรและมณฑลอิสาน เมื่อ พ.ศ. 2449 ในตอนนั้นพระยาศรีวรวงค์ยังเป็นเจ้าหมื่นศรีสรักษ์ ได้อาสาตามไปด้วยและรับเป็นผู้เรียบเรียงระยะทางที่ไปตรวจราชการคราวนั้น เรื่องนี้เคยลงพิมพ์ครั้งแรกในหนังสือเทศาภิบาล เมื่อ พ.ศ. 2450 สมเด็จพระยามหาราชราชานุภาพทรงนำมาตัดตอนและเพิ่มเติมเป็นไฉนของพระองค์ท่านเองและจัดเป็นหนังสือชุด "เรื่องเที่ยวภาคต่าง ๆ ภาคที่๔" พิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2463 ในงานศพมารดาของอำมาตย์เอกพระยาเวชสิทวิลาส (สมเด็จพระยามหาราชราชานุภาพ, 2463 : คำนำ) ปี พ.ศ. 2464 ทรงนิพนธ์เรื่อง อธิบายระยะทางล่องลำน้ำปิง ตั้งแต่เมืองเชียงใหม่จนถึงปากน้ำโพธิ์ ทรงนิพนธ์ขณะที่เสด็จขึ้นไปเที่ยวมณฑลพายัพ ได้ล่องลงมาทางเรือ โดยมีความประสงค์จะตรวจเมืองโบราณตามริมลำน้ำปิง และพระชายาเธอเจ้าดารารัศมีใคร่จะทรงทราบระยะทางที่สมเด็จพระยามหาราชราชานุภาพล่องลำน้ำปิง พระองค์ท่านจึงได้จดอธิบายระยะทางตั้งแต่เมืองเชียงใหม่จนถึงปากน้ำโพธิ์แล้วจัดส่งไปถวายพระราชชายาดารารัศมีตามพระประสงค์

ต่อมาใน พ.ศ. 2466 ทรงนิพนธ์ จดหมายเหตุประกอบเรื่องไกลบ้าน ซึ่งเป็นเรื่องว่าด้วยการส่งเสด็จ การรักษาพระนครและการรับเสด็จนิวัติพระนคร เมื่อคราวที่รัชกาลที่ 5 เสด็จไปทวีปยุโรป เมื่อ พ.ศ. 2449 พิมพ์ครั้งแรกในงานฉลองพระชันษาครบ 60 ปี ของพระวิมาดาเธอกรมพระสุทธาสินีนาฏ เมื่อ พ.ศ. 2466 และในปี พ.ศ. 2476 สมเด็จพระยามหาราชราชานุภาพได้ทรง

นิพนธ์หนังสือเล่าเรื่องไปสุมาตรา ซึ่งเป็นเรื่องเกี่ยวกับการส่งเสด็จพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 เสด็จไปยุโรปและอเมริกาโดยทางเรือจากเกาะสุมาตรา สมเด็จพระยามะยาตำราจ ราชานุภาพพร้อมด้วยพระธิดา 3 พระองค์ คือหม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัย หม่อมเจ้าหญิงพิลัยเลขา และหม่อมเจ้าหญิงพัฒนาฯ เสด็จลงเรือจากปีนังไปสุมาตราเพื่อส่งเสด็จด้วย (สมเด็จพระยามะยาตำราจราชานุภาพ, 2507: 1) นอกจากนี้สมเด็จพระยามะยาตำราจราชานุภาพยังทรงนิพนธ์เรื่อง สถานที่สำคัญในเมืองไทยเป็นภาษาอังกฤษสำหรับนักท่องเที่ยว เพื่อให้เป็นคู่มือแนะนำเที่ยว ซึ่งเป็นประโยชน์ในการส่งเสริมการท่องเที่ยวของไทยเป็นอย่างยิ่ง (ละเอียด ศิลาน้อย, 2523 : (1)) นอกจากนี้ยังมีพระนิพนธ์ของเจ้านายองค์อื่น ๆ อีก เช่น สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช ทรงนิพนธ์หนังสือท่องเที่ยว เรื่อง ชีวิตฉัน เที่ยวหน้าตอกอนันท์ภักที่เกาะกูดและเที่ยวไพรโยค

ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์เรื่อง เที่ยวเมืองพระร่วง เมื่อ พ.ศ. 2450 เป็นหนังสือแนะนำทางเที่ยวตรวจตราโบราณวัตถุสถานในเขต จังหวัดสุโขทัย สวรรคโลก อุตรดิตถ์และพิษณุโลก โคลงนิราศประลองยุทธ พรรณนาการเดินทาง ไปตั้งค่ายพักแรมเพื่อซ้อมรบเสือป่า นอกจากนี้ยังพระราชนิพนธ์ จดหมายเหตุประพาสเมืองปักข์ ได้ ร.ศ. 128 เนื้อหาพรรณนาถึงการเดินทางเที่ยวชมภูมิประเทศ แนะนำสถานที่ที่น่าเที่ยวและขนบธรรมเนียมของประชาชนภาคใต้ เป็นต้น

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว การเขียนนิราศซึ่งเคยใช้รูปแบบคำประพันธ์ประเภทร้อยกรองก็เริ่มเปลี่ยนไปเป็นรูปแบบการเขียนร้อยแก้ว เช่น นิราศนครวัด พระนิพนธ์สมเด็จพระยามะยาตำราจราชานุภาพ มีกลอนนิราศนครวัดนำหน้าเพียง 26 กลอนเพื่อบอกจุดมุ่งหมาย ต่อจากนั้นเป็นร้อยแก้วบันทึกการเดินทางไปท่องเที่ยวในเขมรเมื่อ พ.ศ. 2476 ของผู้แต่งอย่างละเอียด พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ทรงนิพนธ์ นิราศชะอำ เล่าถึงการเดินทางไปชะอำโดยรถไฟ พรรณนาถึงประวัติสถานที่ต่างๆที่ผ่าน เช่น ประวัติพระที่นั่งพระราชวัง รวมทั้งพระราชกรณียกิจของพระมหากษัตริย์ในยุคก่อน เช่น พระเจ้าเสือ ขุนหลวงท่ายสระ พระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 รัชกาลที่ 6 และรัชกาลที่ 7 รวมทั้งประวัติเมืองชะอำ นอกจากนี้ยังมีนิราศล่องแก่งแม่ปิง แต่งโดยจางวางเอกพระยาบุรุษรัตนราชวัลลภ (นพ ไกรฤกษ์) เมื่อคราวตามเสด็จพระวิมาดาเธอ กรมพระสุทธาสินีนาฏ เสด็จประพาสเหนือ เป็นเรื่องราวการเดินทางโดยรถไฟไปเชียงใหม่ เที่ยวชมสถานที่ต่างๆในเมือง แล้วเสด็จประพาสทางชลมารคไปชมแม่น้ำปิง

หลังจากการเปลี่ยนแปลงการปกครองใน พ.ศ. 2475 หนังสือท่องเที่ยวเริ่มแพร่หลาย มีการจัดทำหนังสือคู่มือแนะนำเที่ยว (Guidebooks) เป็นครั้งแรกในปี พ.ศ. 2479 โดยสำนักวัฒนธรรมทางศิลปกรรม มอบหมายให้นายตรี อมาตยกุล เป็นผู้เขียน จัดทำทั้งฉบับภาษาไทยและฉบับ

ภาษาอังกฤษ ฉบับภาษาไทยใช้ชื่อว่าทัศนศาสตร์ไทย ส่วนฉบับภาษาอังกฤษใช้ชื่อว่า "The Thai Guide Book)

ความแพร่หลายของการจัดหนังสือท่องเที่ยวประเทศไทยอาจพิจารณาได้จากจำนวนหนังสือที่เป็นประชากรศึกษาด้านนี้ในงานวิจัยต่าง ๆ ซึ่งมีจำนวนมาก ดังนี้ หนังสือท่องเที่ยวประเทศไทยที่จัดพิมพ์ตั้งแต่เริ่มมีถึง พ.ศ.2520 (กาญจนา อางองค์, 2522 : สุเพ็ญ พิพิธกุล, 2521) จำนวน 178 ชื่อเรื่อง ซึ่งมีลักษณะตามยุคสมัยต่าง ๆ ดังนี้

หนังสือท่องเที่ยวประเทศไทยที่จัดพิมพ์ก่อนปี พ.ศ. 2500 มีเนื้อหากล่าวถึงจังหวัดเดียวจำนวนมากที่สุด และให้ความรู้ด้านภูมิศาสตร์ โบราณคดี สถานที่น่าเที่ยวและสินค้าพื้นเมือง ตัวอย่างเช่น สยามนิเทศ (พ.ศ. 2482) โดยสวนเป็ล่ง จังหวัดต่างๆในประเทศไทย (พ.ศ. 2491) โดย กรมศิลปากร เป็นต้น

หนังสือท่องเที่ยวประเทศไทยที่จัดพิมพ์ระหว่าง พ.ศ. 2500-2510 ให้ความรู้ด้านภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ โบราณคดี วัฒนธรรม สถานที่น่าเที่ยวและสินค้าพื้นเมือง แต่ข้อมูลภาพประกอบ แผนที่และแผนผัง ยังมีจำนวนน้อย ตัวอย่างเช่น จังหวัดต่าง ๆ ในประเทศไทย (พ.ศ. 2500) โดย สภาวัฒนธรรมแห่งชาติ เที่ยวเมืองไทย 71 จังหวัด (พ.ศ. 2508) โดย ละออง ศรีสุคนธ์ ย่านเมืองไทย 71 จังหวัด (พ.ศ. 2510) โดย จักวาล ชาญนวงค์ เป็นต้น

หนังสือท่องเที่ยวประเทศไทยที่จัดพิมพ์ระหว่างปี พ.ศ. 2511-2520 ให้ความรู้ให้ความรู้ด้านภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ โบราณคดี วัฒนธรรม สถานที่น่าเที่ยวและสินค้าพื้นเมือง เช่นเดียวกัน ผู้จัดพิมพ์จำนวนมากที่สุด คือ ปราโมทย์ ทัศนสุนทรณ ตัวอย่างเช่น เรื่องทะเลไทย (พ.ศ. 2514) สี่จังหวัดภาคใต้ (พ.ศ. 2517) หอมกลิ่นทุเรียนระยอง จันทบุรีวิไล (พ.ศ. 2518) และเที่ยวทั่วไทย (พ.ศ. 2518) เป็นต้น

ข้อมูลจากการวิจัยหนังสือท่องเที่ยวประเทศไทยที่จัดพิมพ์ระหว่างปี พ.ศ. 2521-2530 พบว่ามีจำนวน 167 ชื่อเรื่อง (เสาวรส เป็ล่งแสงศรี, 2530) เนื้อหาของหนังสือท่องเที่ยวประเทศไทยส่วนใหญ่กล่าวถึงจังหวัดเดียว และให้ความรู้ด้านภูมิศาสตร์และสภาพทั่วไป ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ข้อเสนอแนะสำหรับนักท่องเที่ยว ตัวอย่างเช่นมหาดไทยชวนรู้ (พ.ศ. 2521) โดย ปลัดกระทรวงมหาดไทย บุรีรัมย์ 27 (พ.ศ. 2527) โดย สำนักงานจังหวัดบุรีรัมย์ เป็นต้น

สำหรับสมัยปัจจุบัน จากการสำรวจข้อมูลเบื้องต้นในการวิจัยครั้งนี้ ปรากฏว่ามีการจัดพิมพ์หนังสือท่องเที่ยวประเทศไทยเป็นจำนวนมากในช่วง 10 ปีที่ผ่านมา ในระหว่างปี พ.ศ. 2531-

2542 มีการจัดพิมพ์กว่า 400 ชื่อเรื่อง ซึ่งอาจเป็นผลจากการสนับสนุนการท่องเที่ยวจากทั้งภาครัฐและภาคเอกชน เริ่มตั้งแต่การประกาศในปี พ.ศ. 2530 เป็นปีแห่งการท่องเที่ยว

3. ประเภทของหนังสือท่องเที่ยว

Helen E. Haines ได้จำแนกหนังสือท่องเที่ยว ออกเป็น 4 ประเภท ดังนี้ (Haines, 1963 : 306-317)

1. ประวัติการท่องเที่ยวและบรรณานุกรมการท่องเที่ยว
 2. หนังสือแผนที่และคู่มือนำเที่ยว
 3. หนังสือที่ให้รายละเอียดเกี่ยวกับประเทศต่าง ๆ
 4. หนังสือที่เป็นเรื่องเล่าหรือการถ่ายทอดประสบการณ์ตลอดจนการสังเกตของผู้เขียน
1. *ประวัติการท่องเที่ยวและบรรณานุกรมการท่องเที่ยว* หนังสือท่องเที่ยวประเภทนี้มีเนื้อหาเกี่ยวกับการท่องเที่ยวของมนุษย์ตั้งแต่สมัยโบราณและให้ความรู้เกี่ยวกับประวัติการท่องเที่ยว เช่น History of Travel กล่าวถึงประวัติการท่องเที่ยว
 2. *หนังสือแผนที่และคู่มือนำเที่ยว* หนังสือท่องเที่ยวประเภทนี้เน้นให้ข้อมูลที่ถูกต้อง มีความทันสมัย มีขนาดกะทัดรัดสะดวกในการพกพา ซึ่งจะเป็นคู่มือที่ช่วยให้นักท่องเที่ยวรู้จักสถานที่ ประวัติความเป็นมา ระยะเวลา สถานที่พัก สถานที่นำแวะชม ร้านอาหาร เช่น เรื่องคู่มือ กินเที่ยว ใช้ ฉบับเที่ยวเมืองไทย โดยการปิโตรเลียมแห่งประเทศไทย เป็นต้น

หนังสือคู่มือนำเที่ยว ยังแบ่งเป็นประเภทย่อยได้อีก 3 ประเภท ดังนี้ (Heise, 1981 : IX)

- 2.1 คู่มือนำเที่ยวที่ให้รายชื่อที่พักและร้านอาหาร (Accommodation and Restaurant Guide) คู่มือนำเที่ยวประเภทนี้ จะรวบรวมรายละเอียดเกี่ยวกับที่ตั้งของที่พักและร้านอาหาร ค่าบริการ บริการที่จัดสำหรับนักท่องเที่ยว เวลาทำการ และข้อมูลที่สำคัญอื่น ๆ ในเรื่องที่เกี่ยวข้อง
- 2.2 คู่มือนำเที่ยวที่ให้รายละเอียดอย่างกว้างขวาง (Comprehensive Guides) เป็นคู่มือนำเที่ยวที่รวบรวมรายละเอียดที่จำเป็นทุกด้านสำหรับนักท่องเที่ยวไว้ในเล่มเดียว เช่น แนะนำสถานที่นำแวะชม ที่พัก ร้านอาหาร ตลอดจนข้อมูลอื่น ๆ เช่น Blue Guide. ของ James Muirhead
- 2.3 คู่มือนำเที่ยวเฉพาะ (Specialty Guide) จัดทำขึ้นเพื่อสนองความต้องการของคนเฉพาะกลุ่ม เช่น สตรี คนพิการ นักท่องเที่ยวตามลำพัง หรือครอบครัวรูปแบบการ

ท่องเที่ยวแบบใดแบบหนึ่งโดยเฉพาะ เช่น การท่องเที่ยวแบบไม่ใช้ยานพาหนะ การท่องเที่ยวทางรถไฟ ทางเรือ เป็นต้น

3. หนังสือที่ให้รายละเอียดเกี่ยวกับประเทศต่าง ๆ เป็นหนังสือที่ให้ข้อมูลทางภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ การปกครอง เศรษฐกิจ สังคม ศิลปวัฒนธรรม ตลอดจนสถานที่สำคัญและสถานที่ท่องเที่ยว เช่น Inside U.S.A., Inside Africa และ Inside Australia โดย John Gunther เป็นต้น ตัวอย่างหนังสือท่องเที่ยวภาษาไทย เช่น เที่ยวทั่วไทย จัดทำโดย สำนักพิมพ์ประมวลสาส์น ทศนาจร 71 จังหวัด โดย พ. ชลธาด ท่องเที่ยวทั่วไทย ฉบับภาคกลาง จัดทำโดยบริษัท ชุณหสาส์นจำกัด และในปี "Amazing Thailand 1998-1999 " ได้แก่ 75 จังหวัดในเมืองไทย โดย ดารุณีย์, นามแฝง และท่องเที่ยวไทย โดย พวงนิล คำบั้งส์ เป็นต้น
4. หนังสือที่เป็นเรื่องเล่าหรือการถ่ายทอดประสบการณ์ตลอดจนการสังเกตของผู้เขียน เป็นประเภทหนังสือท่องเที่ยวที่ผู้อ่านคุ้นเคยมากที่สุด ครอบคลุมถึงวรรณกรรมท่องเที่ยว ใหม่ ๆ ที่ดีได้มาตรฐาน ตลอดจนวรรณกรรมท่องเที่ยวเก่า ๆ ที่จัดเป็นหนังสือคลาสสิก ขอบเขตของหนังสือประเภทนี้กว้างขวางมากมีทั้งบันทึกของนักผจญภัยทางทะเล ผู้สร้างสรรค้วรรณกรรม (Literary Artist) และข้อคิดปรัชญาของนักปราชญ์ผู้เดินทางท่องเที่ยว หนังสือท่องเที่ยวในกลุ่มนี้ที่เป็นวรรณกรรมชั้นเลิศมักจะแสดงให้เห็นถึงบุคลิกภาพของผู้เขียนรวมทั้งสะท้อนหรือนำเสนอประสบการณ์ของมนุษย์ เช่น The Travels of Marco Polo เป็นบันทึกการเดินทางจากเวนิสไปยังประเทศจีนของ มาร์โคโพลี พ่อค้าและนักผจญภัยใน คริสศตวรรษที่ 13 และพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่อง ไกลบ้าน ซึ่งเป็นพระราชหัตถเลขาารวม 43 ฉบับ ที่พระราชทานมายังสมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้านิภาภานภดล เป็นต้น

ปัจจุบันในประเทศไทยหนังสือท่องเที่ยวประเภทเรื่องเล่าหรือการถ่ายทอดประสบการณ์มีผู้จัดพิมพ์มาก แต่ส่วนใหญ่จะเป็นสารคดีท่องเที่ยวต่างประเทศ ซึ่งหลายเล่มได้รับรางวัลดีเด่นและรางวัลชมเชยจากคณะกรรมการพัฒนาหนังสือในงานสัปดาห์หนังสือแห่งชาติประจำปีต่าง ๆ เช่น แผ่นดินคะรินยา โดยอมราวดีและสุภัทร สวัสดิรักษ์ (รางวัลดีเด่นประจำปี พ.ศ. 2518) เที่ยวเมืองจีน โดยโกวิท ตั้งตรงจิตร (รางวัลดีเด่นประจำปี พ.ศ. 2525) มองพม่าแลลาวช้าเลื่องจีน โดย ขจัดภัย บุรุษพัฒน์ (รางวัลดีเด่นประจำปี พ.ศ. 2528) ตัวอย่าง เรื่องท่องเที่ยวประเทศไทย เช่น เที่ยวทุ่งเมื่อหน้าน้ำ โดย อเนก นาวิกมูล เที่ยวไป กินไป โดย ยอดแก้ว อักษรา ย่างดงลึก โดย สุรจิต จามรมาน เป็นต้น

4. ประโยชน์ของหนังสือท่องเที่ยว

หนังสือท่องเที่ยวที่ดีมีประโยชน์ต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

1. เป็นคู่มือในการเดินทางท่องเที่ยว หนังสือท่องเที่ยวโดยเฉพาะหนังสือที่เป็นคู่มือ นำเที่ยวจะให้รายละเอียดเกี่ยวกับแหล่งท่องเที่ยว แหล่งบันเทิงเรีงรมย์ สิ่งที่น่าสนใจ ความปลอดภัย ความสะดวกสบายของที่พัก ค่าใช้จ่าย การขนส่งสาธารณะตลอดจนถึงอำนวยความสะดวกอื่นๆ ซึ่งรายละเอียดต่างๆเหล่านี้จะเป็นเครื่องนำทางแก่นักท่องเที่ยว ทั้งนี้เพราะคู่มือ นำเที่ยวจัดเป็นมัดคุเทศก์ประเภทหนึ่ง สามารถพกพาไปได้ทุกหนทุกแห่ง และเรียกใช้ได้ทุกเวลาที่ต้องการ (ม.ล. ต้อย ชุมสาย, 2529 : 16-17)

2. เป็นแหล่งความรู้ การอ่านหนังสือท่องเที่ยวไม่ว่าจะเป็นประเภทใด จะช่วยให้ทราบว่าสถานที่ใดน่าไปเที่ยวชม รวมทั้งช่วยให้ความรู้พื้นฐานในสาขาวิชาต่าง ๆ เช่น ภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ และยังให้ความรู้เกี่ยวกับสถานที่ท่องเที่ยวในแง่ของการค้นคว้าอ้างอิง นอกจากนี้หนังสือท่องเที่ยวยังเป็นแหล่งข้อมูลที่ให้รายละเอียดเกี่ยวกับจังหวัด สถานที่ท่องเที่ยวต่างๆได้เป็นอย่างดี

3. ให้ความเพลิดเพลิน หนังสือท่องเที่ยวบางเล่มเป็นสารคดีที่ให้ความบันเทิง โดยเฉพาะหนังสือที่ถ่ายทอดประสบการณ์ของผู้เขียน รวมทั้งหนังสือท่องเที่ยวที่ผู้เขียนใช้กสิวิธีในการเขียนที่ น่าอ่าน บรรยายภาพลักษณ์ได้ชัดเจน มีการสอดแทรกอารมณ์ขัน ความรู้และความคิดเห็นต่าง ๆ

4. เป็นเครื่องมือส่งเสริมการท่องเที่ยว หนังสือท่องเที่ยวมีส่วนช่วยกระตุ้นให้นักท่องเที่ยว มีความสนใจที่จะเดินทางท่องเที่ยวไปยังแหล่งต่าง ๆ จึงมีการจัดทำหนังสือท่องเที่ยวเพื่อ ประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยว

5. ทำให้เกิดความเข้าใจอันดีระหว่างกัน หนังสือท่องเที่ยวที่เขียนได้ดี เขียนด้วยความ ยุติธรรมและความซาบซึ้งในวัฒนธรรม จะช่วยเป็นสื่อกลางแห่งความเข้าใจอันดีระหว่าง คนต่างสถานที่ ต่างเชื้อชาติ ต่างขนบธรรมเนียม ทั้งในประเทศและระหว่างประเทศ

5. การประเมินค่าหนังสือท่องเที่ยว

การพิจารณาว่าหนังสือท่องเที่ยวเรื่องใดเป็นหนังสือที่มีคุณค่าต้องมีแนวทางในการ ประเมินคุณค่า ประเด็นที่ควรพิจารณาในด้านการประเมินคุณค่าหนังสือท่องเที่ยวดังนี้ (Haines, 1963 : 317-320 ; รื่นฤทัย สัจจพันธุ์, ม.ป.ป. : 35-36 ; ประทีป เหมือนนิล, 2523 : 101-102 ; จิตรลดา สุวัตติกุล , 2526 : 76 ; ธวัช ปุณโณทก, 2527 : 65-66)

1. ประเภท พิจารณาว่าหนังสือจัดอยู่ในประเภทใด ได้แก่ ประวัติและบรรณานุกรม คู่มือ นำเที่ยว หนังสือที่ให้รายละเอียดเกี่ยวกับประเทศ และหนังสือที่เป็นเรื่องเล่าหรือการถ่ายทอด ประสบการณ์ตลอดจนการสังเกตของผู้เขียน

2. ความถูกต้องของข้อมูล ข้อมูลในหนังสือต้องถูกต้องแน่นอน นักเขียนหนังสือสารคดี ท่องเที่ยวจึงควรเดินทางท่องเที่ยวไปยังสถานที่นั้น ๆ ด้วยตนเอง รวมทั้งต้องศึกษาเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับสถานที่นั้น ๆ ด้วย เพื่อให้ได้ข้อเท็จจริงที่มีคุณค่าทางปัญญากับผู้อ่านมากที่สุด

3. ความรู้เกี่ยวกับสถานที่ท่องเที่ยว ต้องให้ความรู้เกี่ยวกับสถานที่ท่องเที่ยวแก่ผู้อ่าน อย่างสมบูรณ์ที่สุด เช่น ทางภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ สภาพความเป็นอยู่ของประชากร อาชีพ ประเพณีและวัฒนธรรม สถานที่พักผ่อนหย่อนใจ เป็นต้น รวมทั้งรายละเอียดปลีกย่อยอื่น ๆ เช่น การเดินทาง ที่พัก ร้านอาหาร เป็นต้น พอที่จะให้ผู้อ่านใช้เป็นคู่มือในการเดินทางท่องเที่ยวได้

4. เกิดความรู้อื่น ๆ ผู้เขียนควรสอดแทรกเกิดความรู้ เช่น ประวัติ นิทาน ความเชื่อ หรือ ตำนานเรื่องเล่าที่เกี่ยวข้องกับสถานที่ท่องเที่ยวเพื่อดึงดูดความสนใจของผู้อ่าน รวมทั้งให้ความรู้และความบันเทิงไปพร้อม ๆ กัน

5. ทักษะของผู้เขียน ผู้เขียนควรให้ข้อสังเกตและแสดงทัศนะต่อสิ่งที่พบเห็น ตลอดจน ให้ข้อเปรียบเทียบกับเรื่องราวหรือสิ่งต่าง ๆ ต่อบ้านเกิดของตนหรือสถานที่อื่น ๆ ด้วย แต่ทัศนคติ เหล่านี้ต้องแสดงอย่างตรงไปตรงมา ไม่ตำหนิโดยไร้เหตุผลหรือยกย่องชมเชยจนเกินไป ผู้เขียนที่ดี ควรเป็นคนใจกว้าง ยุติธรรม ช่างสังเกต ละเอียดถี่ถ้วน

6. ศิลปะการประพันธ์ ผู้เขียนควรใช้ศิลปะการประพันธ์ที่ดี สามารถเข้าใจให้ผู้อ่านติดตาม เรื่องราวไปโดยไม่เบื่อหน่าย รวมทั้งใช้สำนวนภาษาง่าย ๆ ชัดเจน

7. ลักษณะภายนอก ได้แก่ ภาพประกอบ แผนที่ แผนที่ บรรณานุกรม เชิงอรรถและภาคผนวก ลักษณะภายนอกมักเป็นเครื่องช่วยในการตัดสินใจเลือกหนังสือเล่มใดเล่มหนึ่งจาก 2 เล่ม ที่มีเนื้อหาเหมือนกัน ภาพประกอบจะเป็นสิ่งดึงดูดความสนใจ รวมทั้งช่วยยืนยันความถูกต้องของ ข้อเขียน แผนที่ เป็นสิ่งที่มีประโยชน์และจำเป็นสำหรับหนังสือท่องเที่ยว บรรณานุกรมหรือแหล่งอ้างอิงมีคุณค่าในแง่ที่เป็นเครื่องมือเลือกซื้อหนังสือเล่มอื่น ๆ รวมทั้งเป็นสิ่งเสนอแนะสำหรับการ อ่าน ส่วนเชิงอรรถและภาคผนวกเป็นเครื่องช่วยเพิ่มเติมความรู้ให้กว้างขวางยิ่งขึ้น

นอกจากนี้ยังมีแนวคิดในการประเมินค่าหนังสือท่องเที่ยวของ Harold M. Otness (1980: 13-20) มีหลักเกณฑ์ดังนี้

1. ความครอบคลุมของเนื้อหา โดยพิจารณาว่าหนังสือสามารถครอบคลุมเนื้อหาได้ กว้างขวางเพียงใด

2. คุณภาพของเนื้อหา โดยพิจารณาว่าหนังสือเล่มนั้นเขียนโดยผู้เขียนเป็นผู้เชี่ยวชาญในเรื่องนั้นๆหรือไม่ ผู้เขียนมีความน่าเชื่อถือเพียงใด โดยเฉพาะเนื้อหาที่เป็นประวัติความเป็นมา
3. ความทันสมัย โดยพิจารณาว่าหนังสือมีข้อมูลที่ทันสมัยหรือไม่ โดยเฉพาะถ้าเป็นคู่มือแนะนำเที่ยว
4. โครงสร้างและการจัดเรียง จำนวนหัวเรื่องหรือชื่อต่างๆในโครงนี้เป็นเกณฑ์พื้นฐานที่จะใช้วัดคุณค่าของคู่มือแนะนำเที่ยวที่สามารถเป็นแหล่งอ้างอิง ส่วนในด้านการจัดเรียงพิจารณาว่าหนังสือเล่มนั้นๆ มีการจัดเรียงอย่างเหมาะสม
5. แผนที่ แผนผัง ภาพประกอบ มีส่วนทำให้หนังสือดูสวยงามและน่าสนใจ

6. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาเรื่องหนังสือท่องเที่ยวประเทศไทยซึ่งจัดพิมพ์ระหว่าง พ.ศ. 2531-2542 นี้ ผู้วิจัยได้ศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อเป็นข้อมูลเบื้องต้นในการวิจัย โดยศึกษาทั้งงานวิจัยของต่างประเทศและงานวิจัยของประเทศไทย แต่ไม่พบงานวิจัยเกี่ยวกับหนังสือท่องเที่ยวของต่างประเทศเลย ในงานวิจัยที่เกี่ยวกับหนังสือท่องเที่ยวของประเทศไทยที่พบนั้นมี 2 ลักษณะ คือ งานวิจัยเกี่ยวกับหนังสือท่องเที่ยว และงานวิจัยเกี่ยวกับสารนิเทศเพื่อการท่องเที่ยว ดังนี้

1. งานวิจัยเกี่ยวกับหนังสือท่องเที่ยว มีผู้วิจัย 3 เรื่อง

สุเพ็ญ พิพิทกุล วิจัยเรื่อง "การประเมินค่าหนังสือท่องเที่ยวของไทย" (2521) มีวัตถุประสงค์ในการวิจัย เพื่อประเมินค่าหนังสือท่องเที่ยวของไทยตั้งแต่ พ.ศ. 2494-2519 และเพื่อจัดทำบรรณานุกรมและสาระสังเขปหนังสือดังกล่าว โดยการศึกษาค้นคว้าการประเมินค่าหนังสือประเภทท่องเที่ยวด้วยวิธีวิจัยทางบรรณารักษศาสตร์ 5 ด้าน คือ วิธีการเขียน ผู้เขียนหรือผู้รับผิดชอบ สาระสำคัญของเนื้อหาในแง่ภูมิศาสตร์ ข้อเท็จจริงทางภูมิศาสตร์ และลักษณะเด่นของหนังสือ โดยศึกษาหนังสือท่องเที่ยวของไทยที่ได้รับการตีพิมพ์เผยแพร่เป็นรูปเล่ม ตั้งแต่ พ.ศ. 2494-2519 จำนวนทั้งสิ้น 44 ชื่อเรื่อง ในแง่ของเนื้อหาทางภูมิศาสตร์ ในด้านที่ให้ข้อมูลเกี่ยวกับสภาพภูมิศาสตร์กายภาพ เช่น ที่ตั้ง ลักษณะทางด้านธรรมชาติโดยทั่วไปและในด้านที่ให้ข้อมูลเกี่ยวกับสภาพภูมิศาสตร์วัฒนธรรม เช่น ทรัพยากร การประกอบอาชีพ เศรษฐกิจ ความเป็นอยู่ และการปกครอง ฯลฯ เป็นต้น เครื่องมือในการวิจัย คือแบบสอบถามความคิดเห็นอาจารย์ผู้สอนวิชาภูมิศาสตร์ สังกัดวิทยาลัยครู 36 แห่ง จำนวน 160 คน ที่มีต่อหนังสือท่องเที่ยวของไทยในด้านต่าง ๆ 5 ด้าน คือ วิธีการเขียน ผู้เขียนหรือผู้รับผิดชอบสาระสำคัญของเนื้อหาในแง่ภูมิศาสตร์ ข้อ

เท็จจริงทางภูมิศาสตร์และลักษณะเด่นของหนังสือ ผลการวิจัยสรุปได้ว่า หนังสือท่องเที่ยวส่วนใหญ่มีคุณสมบัติตามเกณฑ์ทั้ง 5 ด้าน โดยเฉลี่ยอยู่ในระดับปานกลาง เมื่อพิจารณาเฉพาะด้านพบว่า คุณสมบัติด้านที่อยู่ในระดับมาก ได้แก่ ด้านวิธีการเขียน มี 11 ชื่อเรื่อง ด้านผู้เขียน มี 15 ชื่อเรื่อง ด้านเนื้อหาสาระในแง่ภูมิศาสตร์ มี 9 ชื่อเรื่อง ด้านข้อเท็จจริงทางภูมิศาสตร์และลักษณะเด่นของหนังสือมีเท่ากัน คือ 13 ชื่อเรื่อง

กาญจนา อัจจงค์ (2522) วิจัยเรื่อง "การวิเคราะห์เนื้อหาหนังสือท่องเที่ยวไทย" จำนวน 178 ชื่อเรื่อง มีวัตถุประสงค์ในการวิจัยเพื่อสำรวจและรวบรวมบรรณานุกรมของหนังสือท่องเที่ยวที่จัดพิมพ์มาจนถึงปี พ.ศ. 2520 และวิเคราะห์เนื้อหาดังกล่าวว่ามีเนื้อหาทางด้านใด ปริมาณมากน้อยเพียงใด โดยสร้างเกณฑ์วิเคราะห์เนื้อหา และสร้างตารางวิเคราะห์เนื้อหาของหนังสือท่องเที่ยว ซึ่งประกอบด้วย หัวข้อเนื้อหาทางด้านต่างๆ 8 หัวข้อใหญ่ คือ หัวข้อเนื้อหาทางด้านภูมิศาสตร์ หัวข้อเนื้อหาทางด้านประวัติศาสตร์ หัวข้อเนื้อหาทางด้านโบราณคดี หัวข้อเนื้อหาทางด้านวัฒนธรรม หัวข้อเนื้อหาทางด้านสถานที่ท่องเที่ยว หัวข้อเนื้อหาทางด้านสินค้าพื้นเมือง หัวข้อเนื้อหาทางด้านข้อเสนอแนะสำหรับนักท่องเที่ยว และหัวข้อเนื้อหาทางด้านมีภาพ แผนที่ และแผนผังประกอบเรื่อง จากนั้นผู้วิจัยแบ่งหนังสือท่องเที่ยวเมืองไทย จำนวน 178 ชื่อเรื่อง ออกเป็น 4 กลุ่ม ได้แก่ หนังสือท่องเที่ยวทุกจังหวัด หนังสือท่องเที่ยวตั้งแต่สองจังหวัดขึ้นไป หนังสือท่องเที่ยวเฉพาะจังหวัดเดียวและหนังสือท่องเที่ยวเฉพาะสถานที่ แล้ววิเคราะห์เนื้อหาแต่ละกลุ่มทีละเล่ม ผลการวิจัยสรุปได้ว่า หนังสือท่องเที่ยวเมืองไทยทุกชื่อเรื่องเน้นเนื้อหาทางด้านภูมิศาสตร์ในเรื่องที่ตั้งมากที่สุด รองลงมาได้แก่ เนื้อหาด้านสถานที่ท่องเที่ยว ส่วนหัวข้อเนื้อหาที่กล่าวถึงน้อยได้แก่ ข้อเสนอแนะสำหรับนักท่องเที่ยวและสินค้าพื้นเมือง หนังสือส่วนใหญ่มีภาพประกอบและแผนผังจำนวนน้อยมาก

เสาวรส เปล่งแสงศรี (2530) วิจัยเรื่อง "หนังสือท่องเที่ยวเมืองไทยที่จัดพิมพ์ระหว่าง พ.ศ. 2521-2530" มีวัตถุประสงค์เพื่อ สำรวจและวิเคราะห์หนังสือท่องเที่ยวเมืองไทยที่จัดพิมพ์ในช่วง พ.ศ. 2521-2530 จำนวน 167 ชื่อเรื่อง ในด้านผู้จัดพิมพ์ ผู้เขียน เนื้อหา วิธีการเขียน ภาพประกอบ และลักษณะรูปเล่ม ผู้วิจัยได้สร้างแบบวิเคราะห์หนังสือท่องเที่ยวเมืองไทย แบ่งเป็นเนื้อหา ด้านผู้จัดพิมพ์ ประเภท ผู้เขียน เนื้อหา วิธีการเขียน ภาพประกอบ ลักษณะรูปเล่ม ผลการวิจัยสรุปได้ว่า หนังสือท่องเที่ยวเมืองไทยจำนวนสูงสุดจัดพิมพ์ในปี พ.ศ. 2528 โดยหน่วยราชการและเป็นหนังสือประเภทที่ให้รายละเอียดเกี่ยวกับจังหวัดมากที่สุด ในด้านผู้เขียนหนังสือท่องเที่ยวเมืองไทยระบุชื่อผู้เขียนเป็นหน่วยงาน สำหรับผู้เขียนที่เป็นบุคคลส่วนมากไม่ระบุประวัติ คุณวุฒิและประสบการณ์หรือผลงานที่ผ่านมา หนังสือท่องเที่ยวส่วนใหญ่กล่าวถึงจังหวัดเดียว จากการวิเคราะห์เนื้อหาในด้านต่าง ๆ รวม 5 ด้าน พบว่า ในด้านภูมิศาสตร์และสภาพทั่วไป หนังสือท่องเที่ยวเมืองไทยจำนวน

สูงสุดนำเสนอเรื่องที่ตั้ง ด้านประวัติศาสตร์นำเสนอเรื่องประวัติเมือง ด้านวัฒนธรรมนำเสนอเรื่อง ประเพณีและงานเทศกาล ด้านสถานที่ท่องเที่ยวนำเสนอโบราณวัตถุสถาน สถานที่สำคัญทาง ประวัติศาสตร์ ศาสนา ด้านข้อเสนอแนะสำหรับนักท่องเที่ยวนำเสนอเรื่องที่พัก ร้านอาหารและ บริการต่าง ๆ หนังสือท่องเที่ยวส่วนใหญ่ไม่ระบุแหล่งค้นคว้าอ้างอิงในการเขียน ในด้านวิธีการ เขียนส่วนใหญ่ใช้วิธีการเขียนเชิงอธิบาย มีภาพประกอบและแผนที่ โดยภาพประกอบเป็นภาพสี และภาพขาวดำ จัดพิมพ์ด้วยกระดาษอาร์ต ด้านลักษณะรูปเล่ม ส่วนใหญ่เป็นหนังสือปกอ่อน ขนาด 8 หน้ายก จัดพิมพ์ด้วยระบบออฟเซ็ท

งานวิจัยทั้ง 3 เรื่อง สรุปได้ว่าการวิเคราะห์หนังสือท่องเที่ยวในด้านต่าง ๆ ได้แก่ วิธีการ เขียนหรือวิธีการนำเสนอ ภาพประกอบและแผนที่ ผู้เขียนหรือผู้รับผิดชอบ ผู้จัดพิมพ์ ประเภท สารสำคัญของเนื้อหา ลักษณะเด่นของหนังสือ งานวิจัยทั้ง 3 เรื่องมีการวิเคราะห์เนื้อหาของ หนังสือท่องเที่ยวในด้านเนื้อหาทางด้านภูมิศาสตร์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในงานวิจัยของ สุเพ็ญ พิพิธ กุล ที่พิจารณาทั้งสารสำคัญของเนื้อหาในแง่ภูมิศาสตร์ และข้อเท็จจริงทางด้านภูมิศาสตร์และมีการประเมินค่าเป็นระดับด้วย ในงานวิจัยของ กาญจนา อัจจงค์ นอกจากจะวิเคราะห์เนื้อหาทางด้านภูมิศาสตร์แล้ว ยังวิเคราะห์เนื้อหาในด้านต่าง ๆ ได้แก่ ประวัติศาสตร์ โบราณคดี วัฒนธรรม สถานที่ท่องเที่ยว สินค้าพื้นเมือง ข้อเสนอแนะสำหรับนักท่องเที่ยว ภาพประกอบแผนที่และแผนผัง ส่วนในงานวิจัยของ เสาวรส เปล่งแสงศรี เพิ่มประเด็นในการวิเคราะห์ ได้แก่ ผู้จัดพิมพ์ ประเภท ผู้เขียน วิธีการเขียน ภาพประกอบ และลักษณะรูปเล่ม

ผลของการวิจัยของทั้ง 3 เรื่อง สรุปได้ว่าหนังสือท่องเที่ยวประเทศไทยส่วนใหญ่มีลักษณะ ดังนี้

การจัดพิมพ์

- หน่วยราชการจัดพิมพ์หนังสือท่องเที่ยวมากที่สุด

ผู้เขียน

- หนังสือที่จัดพิมพ์โดยสำนักพิมพ์เอกชนส่วนใหญ่ระบุชื่อผู้เขียน

เนื้อหา

- ให้ข้อมูลทางภูมิศาสตร์และสภาพทั่วไป
- ให้รายละเอียดเกี่ยวกับประเทศ จังหวัดและสถานที่มากที่สุด
- มีขอบเขตเนื้อหากล่าวถึงจังหวัดเดียว

2. งานวิจัยเกี่ยวกับการใช้สารนิเทศด้านการท่องเที่ยว มีงานวิจัย 3 เรื่อง ดังนี้

กองสถิติและวิจัย การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (2530) ได้ศึกษาวิจัยเกี่ยวกับนักท่องเที่ยวอเมริกันใน "รายงานสถิติประจำปี 2530" โดยเน้นตลาดเอเชียแปซิฟิก พบว่า แหล่งข้อมูลสำหรับการเดินทางส่วนใหญ่เป็นตัวแทนบริษัทท่องเที่ยวและญาติมิตรที่เคยมาท่องเที่ยวในแถบเอเชียแปซิฟิก อย่างไรก็ตามนักท่องเที่ยวยังคงอาศัยแหล่งข้อมูลอื่น ๆ โดยเฉพาะหนังสือนำเที่ยว บทความท่องเที่ยว นอกจากนี้งานวิจัยดังกล่าวยังพบว่า นักท่องเที่ยวที่อาศัยอยู่ทางฝั่งตะวันตกของสหรัฐอเมริกานิยมเดินทางโดยอาศัยข้อมูลจากบทความท่องเที่ยวในนิตยสารต่าง ๆ ในขณะที่นักท่องเที่ยวทางฝั่งตะวันออกของสหรัฐอเมริกาสนใจที่จะสอบถามข้อมูลจากสำนักงานการท่องเที่ยวมากที่สุด

เอี่ยมพร เฮนะเกษตร (2534) วิจัยเรื่อง "ความต้องการและการใช้สารนิเทศของมัคคุเทศก์" มีจุดมุ่งหมายเพื่อ ศึกษาความต้องการและการใช้สารนิเทศในด้านเนื้อหา รูปแบบและภาษา รวมทั้งแหล่งสารนิเทศที่มัคคุเทศก์ใช้ และปัญหาในการใช้แหล่งสารนิเทศ ประชากรที่ใช้ในการศึกษาคั้งนี้ เป็นมัคคุเทศก์สังกัดบริษัทนำเที่ยวในเขตกรุงเทพมหานครและปริมณฑลภายในประเทศไทย และประเภทนำเข้าไปในประเทศ จำนวน 304 ราย ผลการศึกษาพบว่า มัคคุเทศก์มีความต้องการสารนิเทศสอดคล้องกันในระดับปานกลาง ทั้ง 5 ด้าน ได้แก่ ด้านประวัติศาสตร์ ความรู้ทั่วไปสำหรับมัคคุเทศก์ ศิลปวัฒนธรรม ข้อเสนอแนะสำหรับนักท่องเที่ยวและภูมิศาสตร์ โดยหัวข้อย่อยแต่ละด้านที่มัคคุเทศก์มีความต้องการและใช้สูงสุด ได้แก่ ด้านประวัติศาสตร์ หัวข้อโบราณสถาน ด้านความรู้ทั่วไปสำหรับมัคคุเทศก์ หัวข้อการให้ความปลอดภัยแก่นักท่องเที่ยว ด้านข้อเสนอแนะสำหรับนักท่องเที่ยว หัวข้อที่พัก และหัวข้อการปฏิบัติตนในสถานที่ท่องเที่ยว และด้านภูมิศาสตร์ หัวข้อการคมนาคม มัคคุเทศก์มีความต้องการและการใช้สารนิเทศในรูปแบบหนังสือพิมพ์สูงสุด ส่วนภาษาของสารนิเทศที่มัคคุเทศก์ต้องการและใช้ในการแสวงหาสารนิเทศเพื่อการปฏิบัติงานสูงสุด คือภาษาไทย มัคคุเทศก์ใช้แหล่งสารนิเทศส่วนตัวมากกว่าแหล่งอื่น ๆ ปัญหาที่มัคคุเทศก์ส่วนใหญ่ประสบในการใช้แหล่งสารนิเทศ คือ ไม่มีเวลาไปใช้สารนิเทศอื่น ๆ ไม่ได้รับความสะดวกในการใช้บริการ และสารนิเทศมีเนื้อหาไม่ตรงกับความต้องการ

สุภาวดี คงเจริญ (2536) วิจัยเรื่อง "ทัศนคติของผู้ใช้เอกสารภาษาไทยด้านการท่องเที่ยวของการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย" มีวัตถุประสงค์ คือ ศึกษาเอกสารภาษาไทยด้านการท่องเที่ยวของงานพัฒนาข่าวสาร การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ในด้านเนื้อหาและรูปแบบของเอกสาร รวมทั้งวัตถุประสงค์ในการใช้เอกสาร ประโยชน์ที่ได้รับและปัญหาในการใช้ ประชากรที่ใช้ในการศึกษามี 2 กลุ่ม คือ เอกสารภาษาไทยด้านการท่องเที่ยวของการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ที่ตีพิมพ์

ระหว่างปี พ.ศ. 2531-2533 จำนวน 83 รายการ และคนไทยทั่วไป ไม่จำกัด เพศ วัย ที่มารับ เอกสารภาษาไทยด้านการท่องเที่ยว จำนวน 384 คน ผลการวิจัย พบว่า เอกสารภาษาไทยด้านการท่องเที่ยวของการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย นำเสนอเนื้อหาสิ่งอำนวยความสะดวกทางการท่องเที่ยว ด้านที่พักมากที่สุด รองลงมา คือ เนื้อหาสถานที่ท่องเที่ยว ภูมิศาสตร์และสภาพทั่วไป และแผนที่จังหวัดหรือภาค ในเรื่องรูปแบบของเอกสารการท่องเที่ยว พบว่า เอกสารส่วนมากเป็น เอกสารไม่เย็บเล่ม กระดาษขนาดเอ4 (A4) ปกของเอกสารไม่มีภาพประกอบ เอกสารใช้ตัวอักษร ขนาด 12 พอยท์ และใช้สีดำในการตีพิมพ์ ภาพประกอบและการแบ่งเนื้อหาของสถานที่ท่องเที่ยว จัดแบ่งตามเขตการปกครอง ผู้ใช้เอกสารท่องเที่ยวส่วนใหญ่มีอายุระหว่าง 20-29 ปี วัตถุประสงค์ ในการใช้เอกสาร ส่วนใหญ่ใช้เพื่อ ประกอบการเดินทางท่องเที่ยวของตนเอง เนื้อหาของเอกสารที่ใช้ ในระดับมาก ได้แก่ สถานที่ท่องเที่ยว แผนที่จังหวัดหรือภาค แผนที่ตัวเมือง สิ่งอำนวยความสะดวกทางการท่องเที่ยวด้านร้านอาหาร ในด้านรูปแบบของเอกสาร ผู้ใช้มีความพึงพอใจในระดับ ปานกลาง ปัญหาในการใช้เอกสาร พบว่าในด้านเนื้อหาส่วนใหญ่ประสบปัญหาเกี่ยวกับเนื้อหา สถานที่ท่องเที่ยวให้รายละเอียดไม่เพียงพอและไม่ครอบคลุมในประเด็นที่ต้องการ โดยเฉพาะใน ด้านแผนที่และการคมนาคม

ในวิจัยเกี่ยวกับการใช้สารสนเทศด้านการท่องเที่ยว ทั้ง 3 เรื่อง มีการวิเคราะห์ประเด็น ต่าง ๆ ของสารสนเทศด้านการท่องเที่ยว ดังนี้

แหล่งข้อมูล

- แหล่งข้อมูลสำหรับการเดินทางท่องเที่ยวของนักท่องเที่ยวส่วนใหญ่ได้รับจาก ตัวแทน บริษัทท่องเที่ยว เพื่อนหรือบุคคลในครอบครัว หนังสือแนะนำเที่ยว บทความท่องเที่ยว สำนักงานบริการด้านการท่องเที่ยวของรัฐ นิทรรศการ เป็นต้น (งานวิจัยของกองสถิติ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย)
- แหล่งข้อมูลที่ใช้คือแหล่งข้อมูลส่วนตัว (งานวิจัยของเอี่ยมพร เฮนะเกษตร)

ภาษาและรูปแบบ

- ภาษาที่ต้องการใช้ คือภาษาไทย (งานวิจัยของเอี่ยมพร เฮนะเกษตร)
- รูปแบบที่ต้องการและการใช้สูงสุด คือ หนังสือพิมพ์ เหตุผล เพราะมีคัลเทศก์ต้อง ทำงานตามตารางเวลาที่กำหนดไว้จึงมักมีเวลาน้อย หนังสือพิมพ์น่าจะเป็นสารสนเทศ ในรูปแบบที่พกพาได้สะดวกและข้อมูลทันสมัย (งานวิจัยของเอี่ยมพร เฮนะเกษตร)

เนื้อหา

- เอกสารภาษาไทยด้านการท่องเที่ยวของการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย นำเสนอเนื้อหาสิ่งอำนวยความสะดวกทางการท่องเที่ยวมากที่สุด (งานวิจัยของสุภาวดี คงเจริญ)

ความต้องการและความพึงพอใจในการใช้เอกสารท่องเที่ยว

- นักท่องเที่ยวส่วนใหญ่ยังมีความพึงพอใจกับข้อมูลการท่องเที่ยวที่ได้รับ(งานวิจัยของสุภาวดี คงเจริญ)
- มัคคุเทศก์มีความต้องการใช้สารนิเทศในด้านเนื้อหาระดับปานกลาง(งานวิจัยของเอื้อมพร เฮนะเกษตร)
- วัตถุประสงค์ในการใช้เอกสาร ส่วนใหญ่ใช้ เพื่อประกอบการเดินทางท่องเที่ยวของตนเอง (งานวิจัยของสุภาวดี คงเจริญ)

ปัญหา

- ปัญหาในการใช้แหล่งสารนิเทศ คือไม่ได้รับความสะดวก (งานวิจัยของเอื้อมพร เฮนะเกษตร)
- ปัญหาในการใช้เอกสาร พบว่าในด้านเนื้อหาส่วนใหญ่ประสบปัญหาเกี่ยวกับเนื้อหาสถานที่ท่องเที่ยว ให้รายละเอียดไม่เพียงพอและไม่ครอบคลุมในประเด็นที่ต้องการ โดยเฉพาะในด้านแผนที่และการคมนาคม (งานวิจัยของสุภาวดี คงเจริญ)